

Преглед/Book Reviews

Рая Кунчева
Институт за литература, БАН
raya8kuncheva@gmail.com

Ангел Ангелов. *Анти/Модерност: образи на екзотичното и на земния рай в Европа през XIX век*

Raya Kuncheva
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

Angel Angelov. *Anti/Modernity: Images of the Exotic and the Earthly Paradise in 19th century Europe*

Abstract

The book *Anti/Modernität: Bilder des Exotischen und des Paradieses auf Erden in der ersten Hälfte des 19. Jh. in Europa* deals with a social position in the first half of the 19th century in Europe, which is a reaction to economic and political changes, creating a feeling of insecurity and disharmony. Angelov defines it as anti-modern. What distinguishes his staging is that he does not develop this issue in the discourse of power. By looking at visual images and specific texts as social media, he challenges the aesthetic canon of modernity. In the line of the communitarian turn, his book is methodologically important and makes it possible, through a subtle analysis, to raise again the question of the problematic encounter with the other. The review seeks the context of Angelov's research in Jauss's hermeneutics.

Keywords: Anti-modernity; Exoticism; Virtual image; Hermeneutics

Книгата на Ангел Ангелов *Анти/Модерност: образи на екзотичното и на земния рай в Европа през XIX век* (2017) вече може да бъде прочетена и от читатели, за които българският език е недостъпен. През 2019 г. бе издаден неин превод под заглавие *Anti/Modernität: Bilder des Exotischen und des Paradieses auf Erden in der ersten Hälfte des 19. Jh. in Europa*. Книгата е преведена на немски с изключение на последната глава, разглеждаща творби на Уошингтън Ървинг, която е на английски. Преводът на едно научно изследване винаги поставя задачи, свързани с разбирането и срещата на различен опит, а точно тези категории характеризират богатата на постижения

дейност на Ангел Ангелов в литературознанието и изкуствознанието.

Първоначално като въвеждане и осмисляне на подстъпи към тълкуване на литературни текстове, а по-късно, след като представи на българския читател едно свое съставителство от студии на Ханс Роберт Яус под заглавие *Исторически опит и литературна херменевтика* (1998), търсенията на Ангелов се насочиха към една методологическа критика на затворената творба и към отстояване на проблематика, свързана с нееднозначните отношения между изкуство и социум. Неговите изследвания не са в посоката на една феноменологична херменевтика от типа на тази на Изер, нито показват афинитет към философска херменевтика, която би подчинила социо-историческото изследване на онтологично оцветени категории. От друга страна, филологическата прецизност на работата с конкретен текст или творба, отстоявана от него през годините, не е цел за себе си, а е в посоката на преодоляване на историцизма към теоретична и критическа саморефлексия в хуманитаристиката. Понятието за изкуство и необходимостта от неговото преосмисляне на фона на т.н. иконичен обрат фокусират неговото внимание от 90-те години насам. В книгата си за Кристо и особено в *Историчност на визуалния образ* (2008) Ангелов оспорва догматични възгледи за творбата, отваряйки няколко фронта – срещу формализма, позитивизма и неисторичността, която, противно на декларациите, бе в същността на идеологията на тоталитарния режим. Понятието историчност, централно за херменевтиката, разработвана от Яус, бе осмислено от Ангелов чрез въвеждането на понятието визуален образ. В контекста на т.н. визуална култура той осъществи една продуктивна симбиоза на възгледи, която се явява отговор на кризата в хуманитарните изследвания. Ангелов показва необходимостта от методологически пробив в хуманитаристиката и по-специално в изследването на изобразителните практики. Това определя както полемичността на неговите изследвания, така и богатия естетически опит, присъстващ в тях.

Написаното от Ангелов не се изяснява в парадигмата на интердисциплинарните изследвания. Именно в първа глава на *Историчност на визуалния образ* е методологически очертан проект на изследване, в който постановки на Яус могат да бъдат разпознати. Тук Ангелов обосновава необходимостта от един обрат в изследването на изобразителните изкуства, засягащ както методите на изследване, така и какво се разбира под визуален образ. Тази книга постигна своето социално въздействие и заедно с университетските сборници, подготвени с Ирина Генова, включващи преводи на текстове, които представят нови насоки в изкуствознанието, (*Следистории на изкуството*, 2001 и *Разказвайки образа*, 2003) Ангелов формира позиция, която с дилемите и с интерпретациите на творбите е едно от най-високите постижения на българската хуманитаристика.

Въпросът за подстъпи към проблематиката „изкуство и социум“ присъства и в *Анти/Модерност*, но с променени акценти. Творбите, които Ангелов

разглежда, са значими именно като представящи дадена социална позиция, а тя е разгледана в плана на ценностите, които отстоява и създава.

Подходът, който прилагам, е културно-антропологичен, което означава, че анализирам визуалните и литературните произведения като социални медии. Визуалните образи и литературните текстове не само представят, те „пропагандират“ ценности, поведения, форми на живот; структурирани са чрез реторически похвати. Образите и текстовете са посредници, но още повече „деятели“, те заемат и защитават социални позиции, реториката им е насочена към определена публика. Това се отнася за литературните съчинения, за графиката, живописата, фотографията, за визуални образи и журналистически статии в пресата през XIX в. Спрямо посредниците в една култура, (исторически или съвременни, словесни, визуални, музикални, предметни), можем да разграничим най-общо два подхода: единият ги възприема като човешки творения и действия и съответно ги подлага на усвояващ критичен анализ. Другият подход възприема особено историческите посредници като своеобразни свещени текстове, за които единствено възможна е утвърдителна и дори апологетична херменевтика. Първият подход предполага наличието на идеология в културните форми, които анализира, както и в собствените си предпоставки.

Такъв е подходът в тази книга. (Ангелов, 2017: 15-16)

Докато в *Историчност* херменевтичният подход бе разработен чрез методологически полемичното понятие визуален образ и неговата историчност, в *Анти/Модерност* той е реализиран от Ангелов в преосмисляне на понятието за опит с другия чрез понятието екзотичност.

Идеализирането на съвременността, постигнато чрез сближаване на безвремево класическото с проучващо дескриптивен поглед, внушава, че изображеният свят не е измислен, той не е фикция. Този свят е образ на копнежа по уж изгубената и всъщност никога не съществувала хармония с природата и в човешките отношения. Копнежът е породен от действителност, заплашителна, несигурна, подложена на резки промени. В този му вид екзотичното изглежда невъзможно преди края на XVIII/началото на XIX век. Идилията създава същия копнежен свят, не внушава обаче, че този свят съществува, той е условен и читателите, зрителите, слушателите знаят това, докато екзотичният свят, подобно на историческия, заявява претенция за достоверност. Макар противоположни, двата типа изобразяване – на екзотичното и на историческото през 1820 – 1830-те се сближават именно в претенцията си за достоверност. Така у Робер екзотичното се явява заместител на религиозното обещание, на обетованата земя. Клиентите аристократи и публиката в Париж е привлечена от изображението на живот – прост и приказен, докато самата тя, с желание или по принуда, участва в историческите събития. (Ангелов, 2017: 85-86)

Теоретичната парадигма, в която би могло да се разглежда изследването на Ангелов, се очертава в преодоляването на субект-обектно ориентирани

подходи, в отхвърляне на естетски и елитарни позиции и в още по-категорична насока към антропологични постановки. С това той на свой ред развива постановките на Райнхарт Козелек и Яус за модерността – различието между опит и очакване определя модерността. Антропологичните категории опит и очакване в изследването на Ангелов са исторически конкретизирани по време и място и служат за проясняване на интересубектни отношения. Не го занимават консервативни идеи, които могат да бъдат поставени под етикета антимодерност. Актуалността на проблематиката, заложена в книгата, не се определя от дебата модернизъм – постмодернизъм, а от необходимостта да се разработи критическа теория, в която липсващият субект е въведен отново чрез интересубектни отношения, означени тук чрез понятието екзотичност. В дистанцията, която Ангелов заема спрямо абстрактни занимания, проличава нагласа, която в някаква степен е сродна с тази на новия историзъм, но с голямата разлика, че при него конкретиката, историческите детайли не са цел за себе си. Теоретичната арматурата на *Анти/Модерност* се дължи на диалектичното разработване на опозиции като история – природа, вътрешен – външен поглед, предмодерност – модерност, сближаване – раздалечаване. Това изброяване, без да е изчерпателно, цели да подсказе, че Ангелов не се вписва в насоката на изследване, при която централна категория е властта.

В заглавието на труда двете думи – модерност и антимодерност – са събрани в една – Анти/Модерност. Можем да намерим оправдание за това изписване в обяснението на Ангелов, че не разглежда антимодерността като външна на модерността, а като породена от нея.

„Антимодерността е социална позиция, чийто ценности се противопоставят на икономическата, политическата и културната динамика на модерността. Антимодерността се проявява като привързаност към предмодерни форми на живот, към неисторични характеристики, които се приписват на етнически или на регионални общности; като идеализиране на исторически „неизменното“. Позицията и ценностите ѝ обаче се пораждат в модерността, те не са външни спрямо нея.” (Ангелов 2017: 12)

Да направим заключение от тази характеристика на антимодерността, че за Ангелов модерността не е приключил проект, би било прекомерна спекулация. Но все пак бихме могли да разгледаме употребата на понятието модерност. Прави впечатление, че в предметния показалец той обединява модерност и модернизация. Процесите на индустриализация и разтърсващите политически промени очевидно се имат предвид в горния цитат под думата „динамика“. Следователно, модерност и антимодерност се мислят в плана на опит, който е в процес на трансформация, където новото се възприема като несигурност и поражда желания за хармония и трайност пред лицето на един фрагментиращ се свят. В аргументацията липсва понятието

прогрес, който е в полезрението на консервативната критика на модерността. Понятието земен рай тук е хармония – между хората и природата, времето следва един природен кръговрат. Но има и друго разбиране на земен рай, например, това на сенсимонистите, които виждат възцаряването на рай на земята именно благодарение на прогреса. Политическите утопии също виждат настъпването на рай на земята в бъдещето. Понятието е натоварено със семантичен потенциал, който отправя към „златния век“, към рай, който е бил в миналото и който трябва да бъде възкресен. На този схематично очертан фон проличава по-ясно постановката на Ангелов – в темпорализацията значимо е настоящето, а не бъдещето и не миналото. Затова, когато определя позицията на Луи Леопол Робер, той прави разграничението – консервативна, но не реакционна. Когато Яус задава въпроса за началото на естетическата модерност, той разполага с два отговора – единият посочва Бодлер с понятията преходно и вечно и съответно началото ще е средата на XIX век, а другия, инспириран от *Диалектика на Просвещението* на Адорно и Хоркхаймер, измества началото на модерността още в средата на XVIII век.

С разграничението между цивилизация и природа буржоазното Просвещение поражда съзнанието за фундаменталното отчуждение в обществения живот и открива пътя за напредъка на инструменталния разум, който винаги включва в себе си и регрес, тъй като овладяването на извънчовешката природа става за сметка на отричането на природата в човека. (Яус: 1998: 285-6).

Ангелов не работи с понятия в плана на критика на разума, нито с Романтизъм и Класицизъм като означения на стилове. Именно постановката за чуждия поглед, който схематизира, идеализирайки, който лишава от история една съвременна действителност и иска да я види като природа, му позволява от една страна да отиде отвъд наложения канон на модерността, който според Ангелов изтъква преди всичко експеримента с формата и революционния ангажимент на художника, а от друга, да запази семантичните потенциали в очакванията за хармония, които са излъгани. Антимодерността като позиция в разбирането на Ангелов се отличава с това, че една социална действителност е видяна отвъд времето, видяна е като вечност, като земен рай, в който историята не присъства. Така когнитивната структура природа – социум, е трансформирана в социум като природа. Отново Козелек с разграничението между повтарящи се структури от една страна и историческо време от друга ни подсказва за един от аспектите, в който можем да разглеждаме изследването на Ангелов. Антоан Компаньон в книгата си *Антимодерните* споделя, че днес изпитваме желание да сме антимодерни. Подобно отъждествяване не е целта на Ангелов. Той търси и чете образи, които функционират в европейското колективно въображаемо през първата половина на XIX век. Това го отличава и от подходи, които разглеждат визуалните образи като подстъпи към една социална картина на действител-

ността, подобно на изследванията на Тимоти Кларк, например. При Ангелов социум и изкуство са редопоставени.

Тематиката на книгата схематично може да се представи като въобразената Италия за Европейския XIX век. В новото преведено издание заглавието с основание е променено и се визира само първата половина на века. Южна Италия като Аркадия е общо място за художници и писатели през XIX век и Ангелов тръгва от тази даденост, за да проблематизира образите на желанието и на естетизацията като социална позиция. Първите две глави – „Италия като Аркадия или земният рай и смъртта в творчеството на Луи Леопол Робер (1794-1835)“ и „Метрополия, екзотика и стереотипи: „Френски художници“ и пътеписи на Хайнрих Хайне“, както и четвърта глава „Образът на разбойниците в творчеството на Луи Леопол Робер (1794-1835): антимодерност и екзотика“ като обем са почти половината от книгата. Те свидетелстват за един дълготраен интерес на Ангелов към този художник, защото той е демонстриран още в *Историчност*, където има глава, посветена на тълкуването на Хайне на картината на Робер „Пристигането на жътвари в понтийските блата“. Популярният мотив за разбойниците през тази епоха от Ангелов е разгледан в плана на контраста между предмодерни и модерни форми на живот. Това друго лице на антимодерността е разгледадено и в прозата – разказите на Ървинг в последната глава на книгата. Между нея и първите глави, посветени на Робер, Ангел Ангелов е поместил една сравнително кратка, но за концепцията на книгата важна глава – „Екзотични образи на Аркадия и на въоръжена борба“. Отношението на европейски и по-специално на италиански художници към освободителната борба в Гърция, от една страна, и отношението към Ориента с подглава, посветена на Константин Величков, тези и други теми са разработени чрез категорията граница в нейната диалектика на разделяне и свързване. В един текст по повод смъртта на Ханс Роберт Яус Ангелов си служи с характеристиката „морален хуманизъм“, тръгвайки, вероятно от формулировката „морална херменевтика“ на Яус. В тази глава, а и в цялата книга, която тук се разглежда, могат да се открият ценности, които формират тази позиция.

Разбирането на другия като централна тема на херменевтиката тук като че ли се пресича с проблематиката на постколониалните изследвания (Ангелов е автор на задълбочена студия върху Ауербах и Саид). Разграничавайки се от недialeктични позиции в постколониалните изследвания, той въвежда различни значения на екзотичното, изведени от работата с визуалните образи и с текстовете, които разглежда.

Както и в други изследвания на Ангелов, и тук литературата по въпроса не само е привлечена в аргументацията, но и стриктно е аотирана в библиографията. Всяка от главите започва с ясно формулиране на задачите, които авторът си поставя с написването ѝ. Съответно, както цялата книга, така и отделните глави завършват със съответните изводи. Те нямат характер на

позитивистични заключения, а правят необходимия изход от предходните интерпретации на едно друго равнище – в полето на културната динамика, и определят идеологическите координати на явлението.

Това, че задачите и понятията са ясно и почти дефинитивно определени, неизбежно напомня на херменевтичния кръг, но тук по-скоро се цели едно фокусиране на проблематиката, едно умишлено аскетично ограничение предвид възможността от спекулации на една теория заради самата нея. Ангелов категорично ѝ обръща гръб, но с това в никакъв случай не изпада в антитеоретичен позитивизъм. Напротив, неговата позиция има теоретична тежест и с този превод на книгата ще увеличи шансовете пред разбирането при срещата с другия в неговата сложност. Ще си позволя да определя като един от приносите на това изследване конфигурацията от социо-антропологичната проблематика, означена с понятието антимодерност, и херменевтично изведените значения, с които е оцветен образа на другия. Не по-малко значим е и другият принос – да се чете визуалния образ вече не в парадигмата на Панофски като търсене на идея зад образа, а чрез опозиции от релативно свързани и исторически ситуирани понятия да се постигне общуване с творбата. Именно това четене на образите, при което не липсва особеното „съзерцание“ на съсредоточено внимание, изпълващо атмосферата на писането на Ангелов, създава сигнатурата на неговото писане.

Анти/Модерност на пръв поглед напуска терена на методологическите спорове, но всъщност книгата притежава една ненатрапена теоретична позиция, която се разкрива в хода на интерпретациите и във въвеждането на понятията. Преводът на книгата е значимо събитие, отварящо възможността за постигане на нови разбирания за себе си и за другия, когато срещата е видяна в нейната проблематичност.

Литература

Ангелов, Ангел. *Анти/Модерност: образи на екзотичното и на земния рай в Европа през XIX век*, София, 2017 (издател е авторът). [Angel Angelov, *Anti/Modernost: obrazi na ekzotichното i na zemniya ray v Evropa prez XIX vek*, Sofiya, 2017. (The author is editor.)]

Angelov, Angel. *Anti/Modernität: Bilder des Exotischen und des Paradieses auf Erden in der ersten Hälfte des 19. Jh. in Europa, Sofia, 2019* София, издател е авторът

Яус, Ханс Роберт, *Исторически опит и литературна херменевтика*, съст. А. Ангелов, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1998. [Jauß, Hans Robert. *Istoricheski opit i literaturna hermenevtika*, sast. A. Angelov, Sofiya, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.]